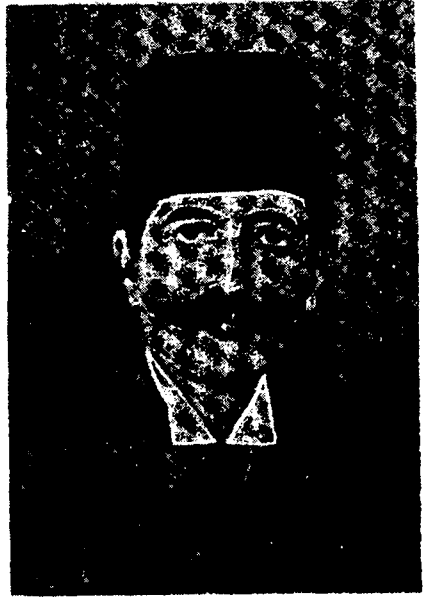

İLK TÜRK BAKTERİYOLOGLARINDAN ADİL MUSTAFA

Nihal Erk*

Adil Mustafa Şehzadebaşı**. 11 Haziran 1871'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Dağıstanlı Ziya Paşanın oğlu Yarbay Yusuf Ziya'dır. İlk öğrenimini Gelibolu'da, orta öğrenimini Halep Askerî Rüştiyesi ve Çengelköy Askerî İdadisinde yapmıştır. 1889'da bir yıl önce Tıp Okulundan alınarak tekrar Harbiye'ye nakledilmiş olan veteriner sınıflarına giriş imtihanını birincilikle kazanmış ve bu okula öğrenci olmuştur. 1890'da okulun birinci ve ikinci sınıf öğrencileri arasında Avrupaya gönderilecek öğrencileri seçmek amacı ile imtihan açılmıştır. Kazanan dört öğrenci arasında Adil de bulunuyordu. Beş yıl için Fransa'daki Alfort Veteriner Okulu'na gönderildiler. Adil, Alfort'da hocalarından büyük bakteriyolog Nocard'a kendini çok sevdirmiş ve yurda döndükten sonra ondan öğrendiklerinden çok yararlanmıştı.

Adil öğrencilik yıllarında gösterdiği başarıdan dolayı 1892-93 öğretim yılında gümüş madalya ödülü kazanmıştır. 1895'de Alfort

Adil Mustafa

* A. Ü. Veteriner Fakültesi Veteriner Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü Profesörü. Ankara-Türkiye.

** Adil, İstanbul'da Şehzadebaşı semtinde doğduğu için o zamanki usullere uygun olarak siciline böyle kaydedilmiştir.

Veteriner Okulundan veteriner diploması alarak yurda dönen Adil, Harp Okulunda bulunan veteriner sınıflarına yüzbaşı rütbesi ile emrazı sariye (salgınlar) ve teftişi lühüm (et muayenesi) hocalığına tayin edildi.

1893'de İstanbul'da çıkan kolera salgınında hastalığı incelemek üzere Pasteur Enstitüsü (Paris) bakteriyologlarından Chantimes İstanbul'a gelmişti. Araştırmalarını tamamlayıp Paris'e dönmeden İstanbul'da bir bakteriyoloji laboratuvarı açılması gereğini belirtmiş ve bu iş için de Dr. Maurice Nicolle'ü tavsiye etmişti. M. Nicolle 1894'de İstanbul'a geldi ve aynı yıl Bakteriyolojihaneî Osmanî kurulmuş oldu. 1897'de Adil Mustafa, Maurice Nicolle'e muavin olarak görevlendirildi. Aynı zamanda Askerî Veteriner Okulunun dördüncü sınıf bakteriyoloji ve emrazı sariye derslerini de üzerine almıştı. Adil bu bakteriyoloji müessesinde dört yıl kadar Nicolle'le çalıştı.

İşte bu yıllar Adil ve Nicolle için çok verimli olmuş, her ikisi de klasik literatüre geçecek çalışmalar yayımlamışlardır. Sabırla yapılan çalışmaları ile çok değerli sonuçlara varmışlardır. Özellikle sığır vebası konusunda çok orijinal buluşlara ulaşmışlardır. Sığır vebasının etkeninin filtreleri geçen (Chamberland ve Berkefeld) bir virus olduğunu ilk önce Adil ve Nicolle meydana çıkarmışlardır. Bu buluş için kesin bir tarih söylemek güç olmaktadır. Hutyra-Marek, Hagan ve Wilson gibi patoloji ve bakteriyoloji yazarları bu tarihi 1902 olarak eserlerinde bildirmişlerdir.

Adil ve Nicolle'ün 1902'de yayımladıkları "Etudes sur la Peste Bovine" adlı makalelerinin ilk satırlarında "Temmuz 1899'da İlimler Akademisine gönderdiğimiz mektupta bildirilen eski dencylerimizden de anlaşıldığı gibi sığır vebası virusu süzgeçleri geçmektedir." şeklinde yazarak buluşlarının 1899'da olduğunu bildirmişlerse de asıl etraflı olarak deneylerin sonuçları 1902'de açıklanmıştır.

Adil ve Nicolle'ün dört yıl süren müşterek çalışmalarının sonuçları, 1899, 1901, 1902'de Annales de L'Enstitute Pasteur'de yayımlanmış bulunmaktadır. Bu yazıların hemen her satırı orijinal buluşlarla doludur. Fransa'dan fotokopilerini getirterek incelemek imkânını bulduğumuz 1901 ve 1902 tarihli yazıların birincisinde sığır vebası virusunun çeşitli sığır ırklarındaki virulans farkları ve inkubasyon sürelerinin denendiği, virusa kültür ırkları ile Anadolu kara sığırlara (yerlikara) nazaran step ırklarının dayanıklılık gösterdiğinin anlaşıldığı belirtilmiştir. Yerlikaralarda inkubasyon süresinin kültür ırklarına göre bir gün daha uzun olduğu da meydana çıkarıl-

muştır. Aynı makalede deneysel enfeksiyonlarda virusun deri altına ya da damar içine verilmesiyle varılan farklı sonuçlar; virusun invitro resistansının çeşitli şartlarda deneme sonuçları; kurbağa, tavşan, gazel, koyun ve keçilerin virusa hassasiyetleri ve bunların sonuçları etraflı olarak kaydedilmiştir.

1902'de yayımlanan üçüncü makalede ise sığır vebası etkeninin filtreleri geçen bir virus olduğu bildirilmekte; süzülme olayında çeşitli süzgeçlerin (Chamberland, Berkefeld v.b.), hastalık maddesi diluasyonunun, süzülen maddenin, organ, ısı ve tazyik derecesinin etkilerinin araştırılması sonuçları ayrı ayrı yazılmaktadır.

İki yazı içinde toplanan bu kadar uzun, sabırlı çalışmalardan alınan orijinal sonuçlar bugün bütün bakteriyoloji kitaplarına klasik bilgi olarak geçmiş ve bulucular olarak da Adil ve Nicolle kaydedilmiştir.

Bunlardan başka Adil birçok araştırmalar yapmış, özellikle variola vaccinae, malleus ve piroplasmos üzerinde çalışmıştır.

1901'de Nicolle Fransa'ya dönmüştür. Çalışmalarının bir kısmı Nicolle'ün ayrılışından hatta Adil'in ölümünden sonra yayımlanmıştır. Nicolle'ün ayrılması üzerine Bakteriyolojihanesi Osmanî ikiye ayrıldı. Bir kısmı eski adı ile Nişantaşı'ndaki binasında kaldı ve konusu yalnız insan hastalıkları oldu. Bir kısmı da Sultanahmet'te Mülkiye Baytar Mektebi Âlî'si için kiralanan binanın üst katında "Bakteriyolojihane-i Baytari" adı altında çalışmaya başladı. İşte Adil bu tarihte asker ve sivil veteriner okullarındaki salgınlar ve bakteriyoloji derslerini vermek görevi üzerinde kalarak yeni kuruluşun müdürlüğüne atandı. Kısa zaman sonra Mülkiye Baytar Mektebi Âlisi müdürü Zaim beyin ölümü üzerine, daha önce binbaşılığa yükselmiş olan Adil Mustafa diğer görevleri yanında mektebin müdürlüğü vazifesini de yüklenmiş oldu ve 19 Ocak 1904'de ölümüne kadar bu görevlerinden ayrılmadı.

Adil öldüğü zaman 33 yaşında bulunuyordu. Bu kısacık ömrünü çok çalışarak geçirmiş ve pek başarılı işler yapmıştı. Son yıllarda hasta olduğu halde çalışmalarının hızı hiç azalmamıştı. Orijinal çalışmalarının hemen hepsini Fransızca olarak yayımlamıştır. Bu konuda elde edebildiğimiz bilgiyi ve ders kitaplarını aşağıda bildiriyoruz:

Ders Kitapları :

Emrazı Sariye: Fransızca'dan çeviri.

Hayvanatı Ehliye Emrazı Sariyesi. 1897.

Maurice Nicolle'le Beraber Bilimsel Makaleleri :

Etudes sur la Peste Bovine, Premier Mémoire. Annales de L'Institute Pasteur, Vol. 13, 237, 1899.

Malaria des Bovidées. Annales de L'Institute Pasteur, 1899.

Etudes sur la Peste Bovine, Deuxieme Mémoire. Annales de L'Institute Pasteur, Vol. 15, 715, 1901.

Etudes sur la Peste Bovine, Trioisieme Mémoire. Annales de L'Institute Pasteur, Vol. 16, 56, 1902.

Piroplasmose Bovine. Annales de L'Institute Pasteur, 1902.

Pasteurellosis Observées en Turquie. Annales de L'Institute Pasteur, 1902.

Etudes sur Nature de Virus Vaccinal. Revue General de Toulouse. 1907.

Bu kısa biyografyamızdan anlaşıldığı gibi Adil, hemen hiç durmadan çalışmış, her biri uzun yılları alacak ince araştırmalara girmiş, aldığı sonuçlarla klasik Batı literatüründe sayısız kereler adının geçmesini sağlamıştır. Böylece Türk Bakteriyoloji Tarihinde şerefli bir yer tutmağa hak kazanmış bulunmaktadır.

Literatür

- 1 - **Bekman, M.** (1945): *Veteriner Hekimliğimizin Büyükleri*, Marifet Basımevi, İstanbul.
- 2 - **Hagan, W. A., Bruner, D. W.** (1947): *The Infectious Diseases of Domestic Animals With Special Reference to Etiology, Diagnosis, and Biologic Therapy*. Comstock Publishing Comp. Inc., Ithaca, New York.
- 3 - **Hutyra, V. F., Marek, J. und Manninger, R.** (1941): *Spezielle Pathologie und Therapie der Haustiere*. Ester Band. Infektionskrankheiten. Verlag von Gustav Fisher in Jena.
- 4 - **Nicolle, M., Adil Bey** (1901): *Étude sur la Peste Bovine, Deuxième mémoire*. Ann. de L'Inst. Pasteur, 15, 715.
- 5 - **Nicolle, M., Adil Bey** (1902): *Étude sur la Peste Bovine, Troisième mémoire*. Ann. de L'Inst. Pasteur, 16, 56.
- 6 - **Smith, D. T., Martin, D. S., Conant, N. F., Beard, J. W., Taylor, G., Kohn, H. F. and Poston, M. A.** (Revised By) (1948): *Zinsser's Textbook of Bacteriology*. Ninth Ed. Appleton-Centray-Crofts Inc. New York.

- 7 - **Subhi Edhem** (1334=1918): *Neval-i Baytarî*. Agop Matosyon Matbaası, Dersaadet.
- 8 - **Tüzdil, A. N.** (1955): *Türkiye'de Veteriner Fakültesinin Tarihi ve Laboratuvar Hayatının Başlangıcı*. Üniversite Basımevi, Ankara.
- 9 - **Wilson, G. S., Miles, A. A.** (1964): *Topley and Wilson's Principles of Bacteriology and Immunology*. Vol. II. Edward Arnold (Publishers) LTD. London.

Yazı "Dergi Yazı Kuruluna" 17.4.1968 günü gelmiştir.